

ДО ПРЕДСЕДАТЕЛЯ НА НАУЧНОТО ЖУРИ ПРИ ИНСТИТУТ ЗА БАЛКАНИСТИКА
С ЦЕНТЪР ПО ТРАКОЛОГИЯ „ПРОФ. АЛЕКСАНДЪР ФОЛ” ПРИ БАН, СОФИЯ

**РЕЦЕНЗИЯ
НА**

Дисертационния труд „БОГОВЕ И ОБРЕДИ В АПОЛОНИЯ ПОНТИКА”

**Дисертация за присъждане на научната образователна степен “доктор” по
направление 2.2 .(История и археология) от Любава Александрова Конова, главен
уредник в Националния исторически музей, София.**

**От проф. д.и.н Иван Карайотов, хоноруван преподавател в ШУ “Епископ Константин
Преславски”.**

Уважаема Г-жо председател, уважаеми колеги членове на научното жури,

Със Заповед на директора на Института по Балканистика с център по Тракология доц. Д-р Ал. Костов № 157 РД 16 от 29.03.2013 г. съм назначен за член на научното жури за присъждане на научната и образователна степен „доктор” по направление 2.2 .(История и археология) на колегата Любава Александрова Георгиева от НИМ София.

Самото научно жури ме натовари да рецензирам нейния дисертационен труд „Богове и обреди в Аполония Понтика”.

Докторска теза на колегата Любава Георгиева се състои от Въведение, четири основни глави, Заключение, Списък на литературата и съответно Приложения. Докторската теза съдържа 441 страници – солиден обем, който надминава стандартните изисквания и дисертационен труд „Богове и обреди в Аполония Понтика” с пълно право стигна до настоящата публична защита пред това компетентно научно жури.

Във „Въведението” (стр. 1-31) докторантката на самостоятелна подготовка Георгиева, известна с публикациите си като Конова, анализира критично и обективно „състоянието на проучванията”, формулира задачите на своята докторска теза, нейната целенасоченост и приложените при разработката ѝ методологически принципи. Кандидатдокторантката прави съпоставка на обема и качеството на изследванията с тези да другите региони на древногръцката колонизация и стига до извода, че западнопонтийските изследвания са много по-бедни, отколкото тези, касаещи Магна Граесиа, например. Все пак тя изтъква, че през последното десетилетие на ХХ век

изследванията на западнопонтийските градове са се активизирали. Дисертантката обаче пропуска да отбележи, че активизацията на проучванията всъщност настъпи в края на 70-те и през 80-те години на миналия век. Словосъчетанието „Тракия Понтика“ за първи път се появи на страниците на „Литературен фронт“ през януари 1976 г. и впоследствие проф. Александър Фил и ние, сътрудниците му го превърнахме в конкретна програма за изследване на крайбрежна Тракия през периода на античността. Този формален пропуск обаче авторката преодолява след като в основния текст на дисертацията многократно се позовава на публикации в поредицата „Thracia Pontica“, където са публикувани докладите и съобщенията на провежданите в Аполония симпозиуми. Досега обаче липсваха обобщителни съчинения за Аполония и духовния живот в нея. С изключение на разкопките в некропола, публикувани в сборник „Аполония“ и редица статии в периодичния научен печат, обобщителни съчинения липсват. Освен това трябва да отбележим, че публикуването на материалите от некропола са само едно начало, което трябваше да се продължи. Сега Конова изразява намерение и увереност, че, доколкото е по силите ѝ, ще допринесе за попълването, поне до известна степен, на тази празнина.

Още тук, във „Въведението“, както споменах, тя стига да извода, че през последните десетилетия има значително разширение на изследванията и те по-нататък се представят и анализират в останалите глави на работата. Докторантката заявява намерението си за постигане на *„комплексен подход към проблематиката на крайморските контактни зони от гледна точка на баланса в изучаването на елементите, привнесени от заселниците от една страна, и на възможните посоки на взаимодействия със завареното население, от друга“*. До голяма степен като цяло нейният труд осъществява тази доста претенциозна задача.

Конова прави оценка на географското разположение на античната Аполония и проявява критичност при фиксирането на нейните териториални граници, които всъщност досега се определят в предходните публикации само въз основа на късни писмени сведения. Тя с право изразява мисълта, че са необходими още теренни изследвания, за да се определи с по-голяма достоверност и точност аполонийският териториален обхват. Мажем да допуснем, че той се е променял с течение на времето. Моите лични наблюдения на терена няколкократно са ме довеждали до извода, че доста продължително северна граница между териториите на Аполония и Месамбрия е била река Ахелой, разположен

северно от аполонийския фрурион Анхиалос, а южната е била река Ропотамо, която не само през средновековието се е наричала Гранична река (Ориоспотамо), но и през вековете, предхождащи периплосите и късносредновековните мореплавателни карти.

Първа глава (стр. 32-99) се занимава подробно с епонима на града – бог Аполон и се състои от четири подглави „*Богът- архегет*”, „*Изображения и символи на Аполон*”, „*Градът, храмът и статуята*”, „*Развитие на Аполоновия образ през римската епоха*”. Текстът на докторанта напълно отговаря на заглавието „*Богове и обреди в Аполония Понтика*”, В първата подглава Конова се спира върху онази страна от култа към Аполон, която го характеризира като водач на дошлите от Милет колонисти. Вследствие на тази своя основополагаща функция той става главно божество на града, който носи неговото име. Бидейки главното божество, Конова представя архегетът на челно място и това допринася за съвършенството на структурата на нейната теза и дава простор за по-нататъшното разгръщане на основната тематика. Следва подробно описание на изображенията и символите свързани с Аполон и подробен анализ на техния стил и семантика.

Съвършено естествено авторката очертава основни моменти и характеристики в развитието на култа към Аполон още от критомикенската епоха. Освен това тя анализира божеството, опирайки се на най-авторитетните автори по история на старогръцката религия и изтъква почитането му като „*откривател на нови пътища и водач*” – ἀγυιεύς и в това си качество – като създател, основател на ново начало, този, който организира пространството, поставя „*първия камък на сградата (създанието)*”, в чийто център е неговият оракул и храм, т.е. свещената територия на покровителя, □Αλοτροπάλος (“*отблъскващ злото*”) , □Αλεξικάκος (“*защитника от злото*”) и Προστατήριος (“*застъпник*”).

След изчерпателното изложение, отнасящо се до съзряването на култа в метрополията на Аполония и близкото до нея светилище в Дидюме, Конова насочва вниманието си към западнопонтийските особености на Аполон. Използвани са почти всички тукашни изображения и символи на божеството, като за тази цел се привеждат всички достъпни на докторантката археологически и изкуствоведчески публикации по тази тема. По-нататък е поставено ударение върху „*Градът, храмът и статуята*” на аполонийския колос и „*развитие Аполоновия образ през римската епоха*”. И тук е

постигната необходимата изчерпателност и умението на дисертантката да избира и синтезира най-правдоподобните мнения на чужди и български автори и да формулира собствени виждания за Аполоновия култ преди всичко в Аполония Понтика, в нейната метрополия и в другите черноморски колонии, където той е възприет и където се практикува култът към него. В дисертационният труд са осъществени и сравнения на Аполон Китаред в Аполония и неговото разпространение в хронологически аспект в двете други йонийски колонии, разположени на понтийските брегове – Истрия (Хистрия в текста). Тук авторката се базира на оброчните релефи, изображенията върху монетни емисии, пластични паметници. След прецизен анализ Конова е установила, че най-ранното изображение на Аполон Китаред се среща върху чернофирнисов съд от първата четвърт на V в. пр. Хр., открит в некропола на милетската колония. Не на последно място са анализирани всички епитети, свързани с Аполон, тяхната семантика и паметниците, върху които се срещат те. Изложението на Конова в Първа глава може да се нарече перфектно. Археологическите и изкуствоведческите факти се излагат с ясен и точен език, имената на боговете и свързаните с тях епитети са изписани точно и неподправено на старогръцки език. Благодарение на последните разкопки Конова има преимущество да локализира на остров „Свети Кирик и Юлита” аполонийския храм на Аполон. Придавам значение на този факт, защото все още се намират автори, които пишат, че този храм се е намирал на остров „Свети Иван Предтеча”, или големия остров в акваторията на Созопол. Не приемам обаче разполагането на колосалната бронзова статуя на Аполон не в храма на „Свети Кирик и Юлита”, а на големия остров. Този паметник е твърде ранен, датира от началото на V в. пр. Хр., т.е. от класическата, а не от елинистическата епоха, която се характеризира с мегаломания. Свидетелство за това е Родоския колос на бог Хелиос. Според мене статуята на Каламис се е намирала пред храма на Аполон на остров „Свети Кирик и Юлита”. Освен това авторите, на които се позовава Конова и които твърдят, че Аполонийският колос е бил разположен на остров „Свети Иван Предтеча” не привеждат никакви доказателства в полза на тази локализация. Те само изтъкват внушителния размер и смятат, че това е предизвикано от стремежа статуята да се вижда отдалече.

Втора глава (стр. 96-148) е озаглавена *«Женски божества в Аполония Понтика»*. Още във въводната част на тази глава Конова подчертава проблема с почти пълната липса на антични текстове, касаещи женските божества в аполонийския пантеон. Тя обаче още

тук изявява готовност все пак да се позовава на древните автори, когато те описват изображения на богини и култови практики в други градове и райони на античния свят.

Дисертантката, въпреки това, е уплътнила изложението си с подробни сведения за женските бажества в античните писмени извори.

Голям принос е използването преди всичко на епиграфските паметници и паметниците на изобразителното изкуство и изображенията върху монети. Няколко от тези епиграфски паметници и повечето археологически паметници за първи път се публикуват и интерпретират в тезата на колежата Конова. Доброто познаване на българската и чуждата историография помага на докторантката, която от доста години не пропуска нито един факт, свързан с аполонийския понтеон и това личи от досегашните ѝ публикации, включени в литературата.

След уводните страници на Втора глава авторката с основание поставя на челно място *Magna mater deorum - «Кибела и Артемида Пития»*. В тази част тезата е значително обогатен с добавяне на нова литература и с подчертаване на нови съществени нюанси в интерпретацията на култа към Кибела и неговата огромна роля в Аполония Понтика. Достоянство на докторантката е добавянето на няколко аналогични на трите аполонийски релефа на Кибела изображения в приложението на нейния труд. В изложението се проследява генезиса на култа към Кибела и неговото разпространение в градовете по западнопонтийското крайбрежие и се очертават перспективите, които се очертават след откриването на храма на Кибела в Дионисополис. Когато говори за Великата майка на боговете в понтийски аспект обаче докторантката е пропуснала да се позове на пещерното светилище на богинята на острова в Дуранкулашкото езеро при Шабла <http://www.dobrichmuseum.bg/index.php/en/research/archaeologyresearch?view=article&id=30>.

То доколкото ми е известно е публикувано от проф. Хенриета Тодорова.

Страниците, посветени на Артемида Пития, са обективни и без пресилени изводи. Конова се позовава на публикуван от Васил Миков графит, в който е употребен терминът «Пития»

Отбелязва неговото присъствие в *Supplementum Epigraphicum Graecum (SEG 3:557)* – красноречиво доказателство за изчерпателен и обективен подход към изворовия материал. В същия дух се проследява трудно откриваемото разпространение на този рядък епитет на Артемида в далечни градове и региони на античния свят. Конова заключава свършено

основателно, че още в ранната Аполония тук е почитано „Дидюмското семейство – Аполон, Артемида и Лето, а също така отбелязва и връзката между Артемида Пития с Кабирите чрез нейния лустрофорос.

В тезата на Конова не са подминати Хеката, Ифигения, Артемида Тауропалос. На базата на един наскоро открит графит върху дъното на чернофирнисов скифос разчетенен като: Ζάμοι ἀνέθηκε Ἀφροδίτῃ Συρίῃ Конова разгръща изложението си върху Афродита Сирия. Тя не си позволява развихряне на въображението, защото сградата, където е намерен той е проучена частично, той лежи под елинистическа структура. Авторката прави интерпретация и на податките за почитането на Ге Хтония и покровителката на стадата Деметра Малофорос.

Трета глава (149-202) третира «Празничната обредност» с подглави „Сакралният календар и „Дионисови обреди в предримската епоха“; и „Списък на участници в Дионисов тиас от римската епоха“. Тук докторантката задълбочено разглежда религиозния живот в западнопонтиската колония и важното място на „Дионисовите обреди“ в Аполония и другите понтийски градове.

Последната **Четвърта глава** (стр. 203-277) се спира върху погребалната обредност в Аполонийските некрополи и се търси отговор на проблемите, поставяни от могилните погребения в близост до Аполония Понтика. И тя е структурирана в четири подглави: «Некрополите на Аполония Понтика»; „Погребални ритуали“, „Изображения върху съдове и теракоти в погребален контекст“. Тук ни прави впечатление отличното познаване на материалите, открити в мащабните разкопки на Аполонийските некрополи.

Дисертацията завършва с традиционното и задължително „Заклучение“ (стр. 278-291), със списък от 81 страници на използваната литература (стр.279-340) и с изключително богата документална част, поместена в 71 таблици, подвързани отделно от основната текстова част.

С удоволствие се запознах с докторската теза на Любава Конова и намирам, че нейното написване е изключително актуално и запълва една сериозна празнина в науката за древността като интерпретира обобщено проблемите на днешното Българско Черноморие. Повечето от материалите, на които се опира Конова са разпръснати в десетки малки или големи публикации и в една или друга степен те имат откъслечен характер. Освен това досега са останали непубликувани мащабните разкопки на покойната Мария

Цанева, а и изследванията от последните две десетилетия в некрополите и на територията на Стария град също са или частично обнародвали, или все още стоят в чекмеджетата на новите изследователи и във фондовете на музеите.

Докторанката е постигнала стройна структура на работата. Навсякъде е проявила самостоятелност при интерпретирането на материала и при извличането на обобщения. Хипотезите, които изгражда на базата на оскъдния материал, са правдоподобни и създават основи за по-нататъшно развитие на проблематиката за древните култове в Аполония Понтика. Историческите обобщения на Любава Конова ще изиграят положителна и, надявам се, стимулираща роля в развитието на нашата наука. Те неминуемо ще отекнат и сред колегите в чужбина, стига откъси от тази докторска теза да бъдат публикувани на основните европейски езици. Би могло да се помисли и за издаването на дисертацията и на български и на европейски език.

В някои отношения работата може да се усъвършенства и от това тя само ще спечели. Докторанката би могла да осъществи известни сравнения и съпоставки с пантеона на Одесос, например, другата милетска колония на Западния черноморски бряг. На тази тема съществува отпечатаната вече монография «Пантеонът на Одесос (култове, митове, мистерии)» от доц. Д-р Людмила Стоянова. Забелязах, че тя не е цитирана от Конова.

Документалната част на докторската дисертация е изключително богата в нея са включени непубликувани досега археологически материали, които внасят нови елементи в аполонийския пантеон.

Докторската теза *“Богове и обреди в Аполония Понтика”* има всички необходими качества и аз гласувам за присъждането на научната и образователна степен „доктор” по направление 2.2 (История и археология) на Любава Александрова Георгиева Конова. Препоръчам и останалите членове на почитаемото научно жури да утвърдят тезата и на кандидатката да се присъди тази научна степен.

Проф. д.и.н Иван Карайотов

Хоноруван преподавател в ШУ “Епископ Константи Преславски”

8000 Бургас

Ул. „Съединение” 4 № 8

karayotov_iv@yahoo.com; <http://www.ivankarayotov.hit.bg/>